

УДК 82.0391.001.8'06

В. С. Доній ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

У статті осмислюються теоретико-методологічні засади постколоніального дискурсу. Зроблено спробу проаналізувати основні концепти постколоніальної парадигми. Постімперський характер сучасної культурної дійсності вимагає нових літературознавчих поглядів у прочитанні та перепрочитанні текстів, крізь призму проблеми збереження національних концептів за умов світової глобалізації. Зокрема, українська постколоніальна критика ґрунтується на концепції національно-екзистенціальної методології. Ключовими концептами в постколоніальному дискурсі українського літературознавства стають поняття «національна ідентичність», «національна ідея», «національне мистецтво», «національне буття», «національна естетика», «національна культура», «національне відродження», «національна свідомість», «національна тотожність», «національна ментальність», «національна історія» тощо. За допомогою засобів деконструкції, демаскування та перекодування реінтерпретуються тексти в українському літературознавстві.

Ключові слова: постколоніалізм, імперіалізм, концепт, імператив, дискурс.

В статье осмысливаются теоретико-методологические принципы постколониального дискурса. Сделано попытку проанализировать основные концепты постколониальной парадигмы. Постимперский характер современной культурной действительности требует новых литературоведческих взглядов в прочтении и перепрочтении текстов, сквозь призму проблемы сохранения национальных концептов в условиях мировой глобализации. В частности, украинская постколониальная критика основывается на концепции национально-экзистенциальной методологии. Ключевыми концептами в постколониальном дискурсе украинского литературоведения становятся понятия «национальная идентичность», «национальная идея», «национальное искусство», «национальное бытие», «национальная эстетика», «национальная культура», «национальное возрождение», «национальное сознание», «национальная тождественность», «национальная ментальность», «национальная история» и тому подобное. С помощью деконструкции, демаскировки и перекодирования реинтерпретируются тексты в украинском литературоведении.

Ключевые слова: постколониализм, империализм, концепт, императив, дискурс.

The theoretic-methodological principles of Postcolonial discourse have been comprehended in the article. We attempt to analyse the basic concepts of postcolonial paradigm. The Postimperial character of modern cultural reality requires needs new study looks in reading and rereading texts through the problem of perpetuation of national concepts at the world globalization's terms. Many different spheres of knowledges is actively attracted in the representation of Postcolonial discourse. The main problems of postcolonial researches cause the scientific personal interest for many scientists. Edvard Said is theoretical founder of this scientific direction. In general, the postcolonial direction in humanities studies are the aggregate of theories and looks in relation to in a civilized manner social domination of empires and position of the colonized states. In particular, Ukrainian postcolonial literary criticism is based on conception of national-existential methodology. Key concepts of postcolonial discourse of Ukrainian literary criticism are definitions «national identity», «national idea», «national art», «national life».

«national aesthetics», «national culture», «national revival», «national consciousness», «national mentality», «national history» and others. The texts are reinterpreted by deconstruction decamouflage and recode. The postcolonial projection is actively realized in Ukrainian literary criticism by the way of modern scientific approaches.

Keywords: *postcolonialism, imperialism, concept, imperative, discourse.*

Новаторські трансформації, пошук нових підходів та методологій стають характерними рисами сучасних літературознавчих досліджень. Останнім часом особливо загострюється увага дослідників на проблемах постколоніалізму в царині культури, літератури, літературознавства. Адже постімперський характер сучасної культурної дійсності вимагає нових літературознавчих поглядів у прочитанні та перепрочитанні текстів, крізь призму проблеми збереження національних концептів за умов світової глобалізації. Проблематика постколоніальних студій викликає наукову зацікавленість у багатьох зарубіжних (Г. Бгабга, Г. Гріффітс, А. Мукгерджі, Е. Саїда, С. Слемон, Г. Тіффін, Є. Томпсон, Ф. Фанона та інших) та вітчизняних (В. Агеєвої, С. Андрусів, Т. Гундорової, П. Іванишина, С. Павличко, М. Павлишина, М. Рябчука, В. Чернецький, М. Шкандрія О. Юрчук) учених.

Метою цієї розвідки є спроба з'ясувати ключові засади та характеристики постколоніальних студій.

Відзначимо, постколоніалізм як ідейна течія, що займається вивченням ідентичності, культури та літератури, виник наприкінці 70-х рр. ХХ ст. в англомовному літературознавстві. Основоположником вважають американського вченого Едварда Саїда, праці якого «Орієнталізм», «Культура й імперіалізм» базуються на принципах деконструктивізму, нового історизму, психоаналізу, фемінізму, марксизму. Е. Саїд демонструє, що формотворчі зусилля колонізованих народів були систематичними та свідомими, але значна кількість різних сфер знань активно залучені у репрезентацію репресивних дискурсів. Дослідник прагне верифікувати зміни наративів під впливом колонізації, сконструювати способи сприйняття дійсності, проаналізувати створені образи в оповідях про Схід та його дослідженнях. Е. Саїд зауважує, що його метод полягає в максимальному зосередженні на конкретних творах, у прочитанні їх насамперед як шедеврів креативної та інтерпретаційної уяви, а далі – демонстрація того, що вони є частиною стосунків між культурою й імперією [8]. Демонстрація та доведення того, що східні вчені й письменники не лише досліджують, але й інтерпретують мови, історію, культуру, аналізують минуле і роблять проєкції на майбутнє з європейських позицій, стали однією з головних цілей наукової праці. Результатом такого аналізу є висновки вченого про існування бінарної опозиції Ми – Вони, що заклала підвалини постколоніальної теорії. Для автора особливої актуальності набувають питання мови і літератури. Е. Саїд дотримується думки, що тексти можуть створювати не лише знання, а й реальність, а мова функціонує задля вираження інформації та її обміну, репрезентації дійсності, таким чином, наративи «стали методом, який колонізовані народи застосовували, обстоюючи власну ідентичність та історію» [8, с. 13].

Одним з відомих теоретиків постколоніалізму є індійський вчений Г. Бгабга. Його праці «Нація і нарація», «Розташування культури» мають «вплив складного деррідеансько-фукіанського комплексу текстуальності та полів дискурсу» [1, с. 234], осмислюючи постколоніалізм як сукупність політичних відносин і як знакову систему зі складними структурними відносинами з позицій реконструкції та постструктуралізму. Г. Бгабга робить спробу встановити взаємозв'язки між імперативами «людина» та «нація» як суб'єктами та об'єктами соціальних та літературних наративів. Вивчаючи націю через її розповідність, автор декодує елементи імперської наративної моделі. Дослідник акцентує увагу на тому, що нація як наративна модель є більш унікальною завдяки власній різномірності й гібридності, вказує на співіснування протилежностей, ілюструючи це «обличчям Януса у побудові дволикого дискурсу нації» [10, с. 559]. У пошуках маргінесу автор має на меті «спростувати твердження про культурну вищість, чи це походить від “старих” постімперіалістичних націй, чи від імені “нових” незалежних націй периферії» [10, с. 560].

Характеризуючи постколоніальну критику, західні дослідники С. Слемон та Г. Тіффін, акцентують увагу «на конструктивній суті усього теоретичного дискурсу» і вважають «несподіваним те, що багато цікавих і визнаних дотеперішніх постструктуралістичних досліджень з проблем колоніалізму об'єктом своїх студій обирають не “літературні” тексти колонізованих чи постколоніальних народів, а радше шкідливі, самообманні тексти самої імперської культури» [10, с. 538]. На основі поєднання двох концепцій щодо позиції колонізованих народів автори подають визначення терміну «постколоніальний», що «означає учасовлення специфічної форми дискурсивної опірності колоніальній владі – опірності, що закорінена у досвіді і розпочинається у момент, коли колоніальна культура функціонує на тілі і просторі її інакшости» [10, с. 538].

Вагомими у розвитку постколоніальної теорії стали наукові погляди індійського літературознавця Аруна П. Мукгерджі, відображені, зокрема, у дослідженні «Чорні лиця, білі маски». Розглядаючи теоретичні конструкції постколоніалізму, А. Мукгерджі відчував проблематичним визначення терміну «постколоніальний», як такого, «що охоплює культуру, яка була уражена імперськими процесами від моменту і колонізації до теперішнього дня» [10, с. 563], що звужує суть поняття. Проте літературознавець стверджує, що постколоніальні літератури виникли з досвіду колонізації і стали своєрідним відображенням стану залежності від імперії з акцентуацією на своїх відмінностях від неї [10]. Тому вчений вважає, що «культурна продукція витворюється відповідно до наших потреб, і ми маємо набагато більше потреб, окрім потреби постійного “пародіювання” імперіалістів» [10, с. 563].

Значним внеском у студіюванні постколоніальної теорії українського літературознавства стали праці представників діаспори – М. Павлишина та М. Шкандрія. Запропонувавши розуміти поняття «постколоніальне» з акцентом на хронологічному значенні, М. Павлишин намагається об'єднати під поняттям «постколоніальна культура» всі культурні явища, що постали під

впливом колонізації». На думку дослідника, необхідно трактувати вищезазначену дефініцію «аналогічно до понять “постмодернізм” і “постструктуралізм”, де префікс “пост” не виключає паралельного існування у часі і сигналізує не так заперечення, як діалектне злиття». Звідси «постколоніальне, не відмежовуючись від колоніального, рівночасно вбирає в себе його історичний досвід, а то й співіснує з ним в одному часі, місці і навіть в одному культурному явищі» [6, с. 532]. Розхитування опозиції, що містить у собі колоніальний й антиколоніальний дискурси є однією з провідних тенденцій постколоніальної критики, на думку М. Шкандрія. Літературознавець звертається до аналізу українсько-російських взаємин крізь призму постколоніальних теорій. Така візія дозволяє М. Шкандрію по-новому інтерпретувати відомі художні твори, роль і значення творчості багатьох митців, простежити процес формування й розвитку імперського дискурсу в творах російських класиків та контрдискурсу в українській літературі.

У цілому українська постколоніальна критика ґрунтується на концепції національно-екзистенціальної методології. Вагомими щодо цього є наукові доробки літературознавця, культуролога, публіциста П. Іванишина. Національний імператив, на думку вченого, є основним системотвірним чинником націоцентричного мислення. Характерною особливістю націоцентричного напрямку є «врахування взаємопереплетеності долі народу та його літератури, що передбачало усвідомлення фатальних небезпек в часи колоніального минулого» [5, с. 32]. Концепти «національна ідентичність», «національна ідея», «національне мистецтво», «національне буття», «національна естетика», «національна культура», «національне відродження», «національна свідомість», «національна тотожність», «національна ментальність», «національна історія» тощо стають ключовими словами в дискурсі національної самобутності, що став стрижнем національно-екзистенціальної верифікації. Про «утримання національної традиції та її доцільність» говорить літературознавець і культуролог Т. Гундорова. Йдеться про опозицію «органічної» (яка асоціюється з національною традицією) та «неорганічної» (постмодерно орієнтованої) культур, що виникає на межі трансформації. Розглядаючи сучасні літературні напрями, авторка акцентує увагу на тому, що вони накладаються на посттоталітарний період розвитку української літератури, коли відбуваються зміни парадигми художнього мислення, що позначаються на характері сприйняття, формуванні та адаптації художньої системи на національному ґрунті [2]. Сучасна дослідниця О. Юрчук осмислює вітчизняну літературу, подаючи двовекторну реінтерпретацію, що виявляється в «деконструкції і конструюванні українського національного «обличчя». Авторка зазначає, що постколоніальна теорія робить акцент на «встановленні ідентичності через виокремлення значущості історичного до колоніального народу» [12, с. 21]. В українському контексті інтерпретація колоніального досвіду має орієнтування «імперія – колонія – імперія», де бракує простору для утвердження національного позаімперського дискурсу; формується уявлення про українську націю, що вибудувала свою ідентичність у контексті колоніальної парадигми або всупереч їй [12, с. 22].

Отже, постколоніальним напрямом в гуманітаристиці вважають сукупність теорій та поглядів щодо культурно-соціального панування імперій та становища колонізованих держав. Постколоніальна проекція активно реалізується в українському літературознавстві шляхом деконструкції, демаскування та перекодування структур культурного колоніалізму.

Бібліографічні посилання

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пітер Баррі. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есе / Тамара Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
4. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): монографія / П. Іванишин. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2005. – 308 с.
5. Іванишин П. Українське літературознавство постколоніального періоду: монографія / П. Іванишин. – К.: ВЦ «Академія», 2014 – 190 с.
6. Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті / М. Павлишин. – К.: Час, 1997. – 448 с.
7. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – К.: К.І.С., 2011. – С. 22.
8. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
9. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511с.
10. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 633 с.
11. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / М. Шкандрій. – К.: Факт, 2004. – 496 с.
12. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії / О. Юрчук. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 221с.

Надійшла до редколегії 21 березня 2015 р.

УДК 821.161.1-31

А. П. Елисеенко ЕВРЕЙСКАЯ КАББАЛА В РОМАНЕ Б. ПОПЛАВСКОГО «АПОЛЛОН БЕЗОБРАЗОВ». К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Стаття присвячена вивченню впливу давньої кабалістичної книги Зоар в романі Б. Поплавського «Аполлон Безобразов». Особливу увагу приділено фрагменту книги, який став епіграфом до третьому розділі. Автор роману, як і багато його сучасників, захоплювався езотеричними вченнями і окультизмом, був членом Теософського товариства, про що свідчать численні згадки в щоденниках письменника. В корпус роману введений образ Адама Кадмона, Предвічної людини, через сон головної героїні Терези. Б. Поплавський вивчав філософію Я. Беме, Д. Мережковського, М. Бердяєва, В. Соловйова, що вплинуло на світогляд емігрантського письменника. Наприкінці двадцятих років Б. Поплавський відходить від теософського вчення і віддає перевагу гностичним наукам, вплив яких простежується в описі балу російських емігрантів, де згадується андрогін. Імовірно, опис андрогіна було запозичено Б. Поплавським у Я. Беме і Д. Мережковського.

Ключові слова: Каббала, гностичні вчення, окультизм, теософія.

Статья посвящена изучению влияния древней каббалистической книги Зоар в романе Б. Поплавского «Аполлон Безобразов». Особое внимание уделено фрагменту книги, который стал эпиграфом к третьей главе. Автор романа, как и многие его современники, увлекался эзотерическими учениями и оккультизмом, был членом Теософского общества, о чем свидетельствуют многочисленные упоминания в дневниках писателя. В корпус романа введен образ Адама Кадмона, Предвечного человека, через сон главной героини Терезы. Б. Поплавский изучал